

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору мистецтвознавства, професору
УРСУ Наталії Олексіївні

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора історичних наук, професора, професора
кафедри історії мистецтв Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

КАЗАКЕВИЧА Геннадія Михайловича

**на дисертаційну роботу «Зародження і розвиток фотомистецтва
в Кам'янці-Подільському та його феномен у соціокультурному житті
міста (кінець 1850-х рр. – листопад 1918 р.)»**

БАБЮКА Дмитра Сергійовича

**представлену на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Актуальність теми дисертаційної роботи. Історія української фотографії, яка упродовж тривалого часу залишалася цариною розрізнених краєзнавчих та вузькоспеціалізованих досліджень, сьогодні викликає значний інтерес з боку істориків. Пояснень цьому є чимало. Ще наприкінці минулого століття, з формуванням такої дисципліни як візуальні студії, з'явилися нові ефективні методики аналізу зображальних джерел, які дозволили ввести їх у широкий історичний контекст. На сьогоднішній день фотографія розглядається вже не як малозначуща ілюстрація до писемного джерела, але як самостійний носій інформації, який потребує специфічної інтрепретації та аналізу. В умовах військових конфліктів, змін державних кордонів та панування тоталітарних режимів на теренах України нерідко саме фотографія здатна донести до нас пласти інформації, які відсутні в джерелах інших типів. Проблематика, яку сьогодні піднімають у своїх дослідженнях історики української фотографії стосується використання цього медіуму в творчих стратегіях митців та практиках повсякденного життя населення. Як соціальний прошарок, фотографи минулого стають предметом досліджень істориків, які цікавляться економічним життям України, соціальною та етнічною структурою її населення. Вагому роль відіграє також регіональний аспект досліджень історії фотографії, зокрема, дослідження харківської, львівської, київської, одеської фотографії тощо. На цьому тлі можна лише вітати появу дисертаційного дослідження Дмитра Бабюка, яка присвячена становленню та раннім етапам розвитку фотографії у Кам'янці-Подільському.

Непроста історія цього міста, яке упродовж тривалого часу було адміністративним та культурним центром Поділля, а також його строкатого з етнічної та соціальної точки зору населення, знайшла відображення у великому масиві фотографій, які нарешті систематизовано та ретельно вивчено на високому науковому рівні. Отже, можемо констатувати, що дисертація Дмитра Бабюка присвячена актуальній науковій темі.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Виклад матеріалу та узагальнень дисертації є належним чином аргументованим. Мова й стиль дисертації повною мірою відповідають вимогам, які висуваються до наукових праць відповідного рівня. Аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження, належним чином відображено у роботі.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення та результати дисертаційного дослідження характеризуються новизною, адже дисертація становить перше в історіографії цілісне дослідження, в якому на монографічному рівні реконструйовано історію фотографії в Кам'янці-Подільському та її роль в соціокультурному житті міста в період із кінця 1850-х рр. до листопада 1918 р. Автором вперше узагальнено історіографічний доробок, охарактеризовано джерельну базу проблеми, визначено методики джерелознавчого аналізу; введено до наукового обігу й інтерпретовано комплекс оригінальних візуальних джерел (фотографій) з архівних, музейних та приватних колекцій, а також значну кількість архівних документів, матеріалів періодики, мемуарів, музейних і приватних зібрань; встановлено і введено в науковий обіг втрачені прізвища низки фотографів Кам'янця-Подільського; уточнено датування появи фотографії в м. Кам'янці-Подільському; з'ясовано професійну специфіку діяльності професійних фотографів-майстрів та фотографів-ремісників у м. Кам'янці-Подільському, а також особливості функціонування та облаштування фотографічних закладів, здійснено просопографічну реконструкцію фотографів досліджуваного міста. Автором уточнено кількість фотографів, фотографічних салонів та павільйонів, які функціонували в м. Кам'янці-Подільському в досліджуваний період; біографічні відомості фотографів, які мешкали в м. Кам'янці-Подільському, їх творчі долі та досягнення; інформацію про тогочасні фотографічні практики, їх роль у суспільному житті міста та повсякденні мешканців; типологічні особливості фотографій, які виготовляли фотографим. Кам'янця-Подільського в досліджуваний період. Зроблено низку висновків, які демонструють поглиблення знання досліджуваної проблеми. Зокрема, набули подальшого розвитку, зокрема, уявлення про потенціал та значення фотографій як матеріалу для відтворення історичних та культурологічних реалій; репрезентативність фотографій як джерела інформації з вивчення соціокультурного середовища містян, історико-топографічної структури міста та його ландшафтів; уявлення про міста Правобережної України як центри фотографічного мистецтва Центрально-Східної Європи.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертації полягає в тому, що зібраний та проаналізований матеріал може бути використаний під час написання монографій і навчальних посібників з історичного документознавства, історії України, історії культури, історичного краєзнавства, у розробці спеціальних навчальних курсів з історії повсякденності та історії фотографії в Україні. Документи та візуальні матеріали можуть використовуватися під час укладання ілюстрованих каталогів, фотоколекцій, організації та проведення музейно-виставкової роботи, в історико-архітектурних розробках, у культурологічних розвідках, у проектувальних та реставраційних заходах з охорони пам'яток архітектури м. Кам'янця-Подільського.

Деякі опубліковані матеріали та положення дисертації Дмитра Бабюка будуть використовуватися в межах курсу "Історія фотографії" для студентів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який викладає автор цього відгуку.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження та висновки відображено у 25 наукових працях, опублікованих автором. У провідних фахових наукових виданнях опубліковано 6 статей, у тому числі 1 стаття – у співавторстві. Дві статті опубліковано у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу. Додаткові публікації засвідчують належний рівень наукової апробації основних положень дисертації. Аналіз змісту анотації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладені у тексті дисертації. Анотацію подано українською та англійською мовами. Вона є узагальненим коротким викладом основного змісту дисертаційної роботи. Таким чином, автором дотримані всі вимоги МОН України щодо кількості публікацій. Зміст опублікованих результатів відповідає тим, що містяться в дисертації й анотації, а основні положення дослідження пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та опублікованих праць вказує на дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Ознак порушень академічної доброчесності та випадків плагіату не виявлено.

Загальна оцінка дисертації. Дисертація складається з анотації, змісту, вступу, чотирьох розділів (по три підрозділи в кожному), висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Структура дисертації є логічною й такою, що підпорядкована авторському задуму, меті та завданням

дослідження. Мета дослідження сформульована комплексно. Вона полягає у з'ясуванні всіх компонентів зародження і розвитку фотомистецтва в м. Кам'янці-Подільському та визначенні його феномену в соціокультурному житті міста наприкінці 1850-х рр. – листопаді 1918 р. Зазначеній меті відповідають завдання дисертації, які передбачають послідовне розкриття усіх основних аспектів досліджуваного явища.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслено основні положення, які визначають наукову новизну дисертації тощо. Зазначені формулювання є логічними й такими, що не викликають заперечень.

У першому розділі дисертації проаналізовано джерельну базу та історіографії проблеми, а також висвітлено використані у роботі теоретико-методологічні підходи. Викладений у розділі матеріал, зокрема, характеристика джерельної бази, засвідчує вражаючий обсяг роботи, яка була проведена автором під час підготовки дисертації. Дмитро Бабюк докладно опрацював без перебільшення величезний масив опублікованих та архівних джерел. Особливо слід відзначити ретельне дослідження архівних документів та музейних колекцій різних міст України, а також Польщі. Попри об'єктивні труднощі з доступом до російських архівів, автору вдалося залучити до аналізу й російські джерела. Широта охоплення джерел суттєво посилює працю Дмитра Бабюка, робить її без перебільшення унікальною. Історіографічний нарис дисертації засвідчує, що дисертант спромігся охопити майже всі наукові праці, дотичні до його теми, що також безумовно свідчить про якість виконаної ним дисертації.

Другий розділ роботи присвячено фотографії як соціокультурному феномену в житті міста. Подано нарис ранніх етапів історії фотографії в Кам'янці-Подільському у контексті розвитку світлопису в Україні та світі. Далі автор здійснює цікаву реконструкцію просопографічного портрету місцевих фотографів, яка дозволяє читачеві зрозуміти локальну специфіку появи та розвитку фотографії у місті. У третьому підрозділі автор звертає увагу на юридичні та фінансові аспекти функціонування фотографічної справи, що є важливим для розуміння взаємодії фотографів з державними інституціями та іншими акторами.

Третій розділ дисертації присвячено ролі та місцю фотографії у повсякденному житті міських мешканців. Дисертант з'ясовує знакові та символічні коди у цій категорії візуальних джерел, їхній зв'язок зі світоглядними уявленнями епохи, вплив власне технічних аспектів фотографування на вигляд світлин. Дуже цінним є звернення автора до

питання про те, яким чином фотографія відображає соціальну та етнічну структуру населення Поділля загалом, та Кам'янця-Подільського зокрема. Автор торкається питань побутової та етнографічної фотографії, висвітлює закономірності розвитку цих жанрів у зв'язку з їхньою регіональною специфікою.

Четвертий розділ роботи присвячено переважно джерелознавчим аспектам теми. Зокрема, текст розділу містить цінну практичну інформацію, яка стосується особливостей тиражування та оформлення світлин. Далі дисертант аналізує можливості використання фотографії для реконструкції історико-топографічної структури досліджуваного міста. Викликає інтерес авторський підхід до визначення цінності пейзажної фотографії у вивченні міської історії.

Наведений після основної частини список використаних джерел та літератури нараховує 922 найменування й засвідчує репрезентативний характер джерельної та історіографічної бази дослідження. Дисертація супроводжується інформативними та ретельно підібраними додатками, які унаочнюють її зміст та додатково ілюструють основні положення

Аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження, належним чином відображено у роботі. Виклад матеріалу та узагальнень є належним чином аргументованим. Дисертація відрізняється авторським аналітичним підходом до досліджуваної проблеми, витриманим академічним стилем та загалом високим науково-теоретичним рівнем. Автор ретельно добирає аргументацію, уникає оцінювальних суджень та дотримується виключно наукового підходу у висвітленні досліджуваного явища. Він враховує більшість історіографічних розробок, які на сьогоднішній день існують з заявленої теми. Основні положення та висновки дисертації цілком можуть вважатися достовірними та належним чином обґрунтованими.

Відзначаючи в цілому високий науково-теоретичний рівень дисертації, хотілося б звернути увагу й на окремі притаманні їй недоліки, а також висловити деякі загальні міркування та рекомендації.

1. Автор будує дослідження в цілому на основі сучасних методологічних підходів, враховуючи важливі історіографічні тенденції, такі як, зокрема, візуальний поворот. Водночас, деякі підходи, які автор декларує або намагається ними оперувати, виглядають радше як рудименти минулого. Це, зокрема, стосується заявленого у вступі (с. 29) принципу об'єктивності, який був неодмінним елементом радянського та пострадянського історіописання. З року в рік аналізуючи дисертації, автору відгуку

доводиться нагадувати, що з точки зору сучасних підходів історичної науки, зокрема, нової культурної історії та візуальних студій (а саме до цих галузей можна віднести дисертацію Дмитра Бабюка), об'єктивне висвітлення подій минулого не може бути досягнене априорі, адже погляду історика завжди притаманний певний суб'єктивізм та упередженість, що виникає під впливом його (її) соціальної та етнічної ідентичності, освітнього бекграунду, поглядів тощо. Вітаючи прагнення здобувача об'єктивно і неупереджено досліджувати свою тему, все ж таки порадимо уникати застарілих формулювань у методологічній частині роботи. Це ж стосується й поділу історіографії на "вітчизняну" та "зарубіжну", який є нічим іншим як даниною радянській традиції, з її наголошуванням власній унікальності. Світовий історіографічний процес є цілісним, тож доцільніше було поділити доробок попередників за проблемно-хронологічним принципом, виокремлюючи узагальнюючі праці з історії фотографії та дослідження, безпосередньо присвячені предмету зацікавлення дисертанта

2. В методологічній частині роботи трапляються також інші недоречності. Зокрема, складається враження, що автор не зовсім коректно тлумачить поняття "просопографічний метод", зазначаючи, що саме його використання "дозволило встановити авторство більшості робіт" (с. 29). Насправді, просопографія є методом написання колективної біографії, і автор справді використовує цей метод, але в зовсім іншому контексті - для створення колективного портрету кам'янець-подільських фотографів. Встановлення ж авторства візуальної пам'ятки є методом атрибуції, який є частиною методології історії мистецтв (або мистецтвознавства). Також звернімо увагу на те, що дисертант на с. 34 згадує узагальнюючі праці Рудольфа Арнхейма та Вальтера Беньяміна, як методологічні підвалини сучасних праць з історії фотографії (хоча ці роботи вже є досить застарілими), але сам їх не використовує, що залишає відкритим питання, навіщо тоді на них наголошувати?

3. Дуже суперечливо виглядає помітна в дисертації тенденція до широкого використання наукових праць сучасних російських авторів. Звернення до деяких із них є цілком виправданим. Наприклад, використання праць Анатолія Попова, які попри компілятивний характер містять подекуди цінні фактичні відомості, які безпосередньо стосуються кам'янець-подільської фотографії. Однак дисертант покладається на російських авторів у питаннях теоретичного осмислення та інтерпретації фотографічних зображень, що особливо помітно у підрозділі 3.1. Зазначимо, що рецензована дисертація не суперечить рекомендаціям Комітету з питань етики Національного агентства з забезпечення якості вищої освіти щодо

припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях. Однак широке використання висновків та основних положень праць російських авторів не йде на користь саме змістовій частині дисертації. Російська гуманітаристика рубежу ХХ-ХХІ століття майже повністю покладалася на здобутки західної літератури, що визначає її в цілому вторинне становище у світовому історіографічному процесі. Набагато доцільнішим виглядало б використання автором англійської історіографії, яка нині є основою будь-яких досліджень з історії фотографії. Однак праці західноєвропейських та американських авторів мовою оригіналу у дисертації використовуються радше як виняток (що особливо дивно на тлі того, що автору був доступний величезний масив літератури польською мовою, яка переважно відсутня у бібліотеках України). Більше того, за наявності якісних українських перекладів класичних праць з історії фотографії, автор чомусь надає перевагу використанню російських. Це стосується, наприклад, чудового українського видання есея Ролана Барта *Camera Lucida* (МОКСОР, 2022), яке дисертант ігнорує на користь російського перекладу 1997 року. Поза увагою автора залишаються й українські переклади надзвичайно цінних досліджень з ранньої історії фотографії Джефрі Бетчена (“Вогонь бажання. Зародження фотографії”, Родовід, 2019) та Джона Тегга (“Тягар репрезентації. Есеї про множинність фотографії та історії”, Родовід, 2019), а також теоретичних праць Сьюзен Зонтаг (“Про фотографію”, Основи, 2002) та Джона Берджера (“Про погляд”, IST Publishing, 2024). Використання цих праць могло б суттєво розширити горизонти дослідження.

Крім зазначених зауважень концептуального характеру, хотілося б звернути увагу на деякі дискусійні моменти, які стосуються основної частини роботи.

4. Так, розглядаючи історію становлення фотографії, дисертант зосереджується на винаході Луї Дагера і зовсім мало уваги приділяє калотипії, зазначаючи, що “методом Тальбота користувались вкрай рідко” (с. 72). Це справедливо лише частково, адже калотипія швидко поширилася у Європі, зокрема, зусиллями членів надзвичайно впливового французького “Геліографічного товариства”. Вносячі технічні удосконалення у винахід, вони таким чином обходили патентні обмеження, встановлені Генрі Фоксом Тальботом. Цей факт є важливим, адже саме калотипія, а не дагеротипія, стала основою для розвитку подальших фотографічних процесів, зокрема, мокрого колодіонного та желатино-срібного. Саме останній на початку 1870-х років зробив революцію в удоступненні фотографії (а не сухий колодіонний процес, як це стверджує автор на с. 146).

5. Спостереження автора з приводу того, що імітація природного антуражу студійним реквізитом, була пов'язана саме з вадами міської інфраструктури Кам'янця-Подільського, які перетворювали прогулянки на свіжому повітрі на розкіш, безумовно варте уваги. Проте, слід зазначити, що подібний реквізит не є чимось специфічним, адже подібна стилістика у портретній фотографії становить масове загальноєвропейське явище, спричинене романтизуванням природи в індустріальну добу.

6. Так само й удавана серйозність виразів обличчя моделей, яку автор схильний приписувати насамперед втомі від процесу фотографування (с. 129), була пов'язана перш за все з морально-етичними нормами епохи (про що красномовно свідчить знаменитий коментар Марка Твена, який вважав неприпустимим посмішку на фотографії, що створюється для "вічності").

7. Чимало технічних моментів, пов'язаних з побутуванням фотографії у повсякденному житті, а також особливостей використання ранніх фотографічних процесів, автор міг би почерпнути з профільних періодичних видань, які публікувалися в Російській імперії, таких зокрема, як "Фотограф-любитель", "Фотографическое обозрение", "Фотографический вестник" тощо.

8. Викликає певний подив твердження автора про те, що для Йосипа Кордиша фотографія була "більше захопленням, ніж джерелом заробітку" (с. 97), адже з листування самого Кордиша та офіційних документів впливає радше зворотнє.

9. Назва 4-го розділу дисертації не зовсім точно відповідає його змісту, адже під науковою фотографією прийнято розуміти насамперед використання цієї технології у природничих науках та медицині, тоді як у розділі йдеться про особливості оформлення та репрезентації фотографічних відбитків та виду (пейзажну) фотографію. З огляду на це, більш доречним було сформулювати назву розділу таким чином, щоб вона стосувалася джерелознавчого потенціалу кам'янець-подільської фотографії.

Утім, зазначимо, що вказані проблемні моменти жодним чином не знижують наукової цінності дисертації, а є радше заохоченням до подальших наукових пошуків та рефлексій над темою. Рецензована дисертація становить самостійне та оригінальне, цілісне та завершене дослідження, котре розкриває особливості зародження та ранніх етапів історії фотографії у Кам'янці-Подільському.

Праця Дмитра Сергійовича БАБЮКА є безумовно цінним внеском у дослідження історії української фотографії і заслуговує на те, щоб бути опублікованою у вигляді монографії.

Загалом, дисертація Дмитра Сергійовича БАБЮКА на тему: «Зародження і розвиток фотомистецтва в Кам'янці-Подільському та його

феномен у соціокультурному житті міста (кінець 1850-х рр. – листопад 1918 р.)» відповідає спеціальності 032 Історія та археологія, наказу МОН України №40 від 12 січня 2017 р. “Про затвердження вимог до оформлення дисертацій” (зі змінами), “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор, Дмитро Сергійович БАБЮК, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії мистецтв
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Геннадій КАЗАКЕВИЧ

